
<http://dx.doi.org/10.18778/1644-857X.15.01.17>

Paweł Olszewski, *Polityka Stanów Zjednoczonych wobec Turcji i Bliskiego Wschodu w latach 1918–1923*, Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jana Kochanowskiego Filia w Piotrkowie Trybunalskim, Piotrków Trybunalski 2015, ss. 526.

Autor opiniowanej książki jest adiunktem w Instytucie Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jana Kochanowskiego Filia w Piotrkowie Trybunalskim. Monografia jest jego rozprawą habilitacyjną stanowiącą osiągnięcie kilkudziesięcioletnich badań. Wybór tematu rozprawy należy uznać za trafny, ponieważ w historiografii polskiej nie ma do tej pory całościowego opracowania podjętego przez Autora zagadnienia. Rozprawa prezentuje jednak problematykę znacznie szerszą, niż głosi jej tytuł. Ukazuje bowiem dyplomację nie tylko Stanów Zjednoczonych, lecz także Wielkiej Brytanii, Francji i Włoch wobec Turcji i Bliskiego Wschodu w latach 1918–1923. Autor dokonał analizy projektów i działań Waszyngtonu wobec omawianego regionu, ale równie dogłębnie zaprezentował plany i posunięcia Londynu, Paryża i Rzymu. Przedstawienie dyplomacji mocarstw europejskich, które w omawianym regionie miały odmienne od Stanów Zjednoczonych cele, jest zasadne. Autor nie zachował jednak należytej proporcji w prezentowaniu polityki USA i mocarstw byłej Ententy. Niekiedy więcej miejsca poświęcał omówieniu polityki Wielkiej Brytanii, Francji i Włoch aniżeli Stanów Zjednoczonych (np. s. 171–201). Pozytywną stroną narracji jest ukazanie sprzeczności interesów politycznych, strategicznych i gospodarczych między Waszyngtonem a Londynem, Paryżem i Rzymem. Badacz wskazał także różnice, jakie występowały w tych sprawach w łonie rządów poszczególnych mocarstw. Szczegółowo przedstawił przebieg ich negocjacji oraz dyplomatycznych zabiegów o uzyskanie zakładanych celów podczas konferencji pokojowej w Paryżu, w San Remo i w Lozannie. Wiele miejsca poświęcił wydarzeniom wewnętrznym w Turcji i na Bliskim Wschodzie oraz ich wpływowi na politykę zwycięskich mocarstw.

Doktor habilitowany Paweł Olszewski prezentował politykę Waszyngtonu i mocarstw byłej Ententy głównie przez instrukcje i wystąpienia szefów rządów i ministrów spraw zagranicznych, a także opinie i analizy ekspertów mniej lub bardziej zorientowanych w specyfice regionu bliskowschodniego. Analizując plany i działania Thomasa Woodrowa Wilsona, podkreślał, że prezydent brał pod uwagę sugestie amerykańskich misjonarzy protestanckich z Turcji i Bliskiego Wschodu oraz ormiańskiego lobby w Stanach Zjednoczonych. Autor poświęcił znacznie mniej uwagi postawie izolacjonistów w Kongresie, przeciwnych militarnemu angażowaniu się i podejmowaniu zobowiązań przez USA zagranicą, m.in. w sprawach Turcji i Bliskiego Wschodu. Nikłe są także informacje o stanowisku amerykańskiej opinii publicznej, zarówno w okresie prezydentury Wilsona, jak i Warrena G. Hardinga, wyrażanej w prasie i czasopiśmie. Badacz pisał głównie o działalności charytatywnej organizacji społecznych, spieszących z różnorodną pomocą humanitarną prześladowanym przez Turków Ormianom, działających równoległe z tego typu agendami rządowymi.

Rozprawa została oparta na różnorodnych źródłach. Autor wykorzystał przede wszystkim materiały, które zebrał przed laty w archiwach amerykańskich: The National Archives, oddziale rękopisów Biblioteki Kongresu, Archiwum Instytutu Hoovera oraz Bakhmetev Archives w Columbia University w Nowym Jorku. Ponadto spożytkował, w mniejszym zakresie, źródła z Archiwum francuskiego MSZ w Paryżu i w Nantes oraz archiwa wojskowe w Château de Vincennes. Przeprowadził też kwerendę w Archiwum Akt Nowych i Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie. We *Wstępie* rozprawy nie ma jednak charakterystyki zebranych przez P. Olszewskiego archiwaliów oraz ich krytycznej oceny, zwłaszcza określenia stopnia przydatności dla badanego zagadnienia. To samo zastrzeżenie odnosi się do pozostałych wykorzystanych przez Autora materiałów źródłowych. Stanowią je publikacje dokumentów dyplomatycznych (ogółem 22), głównie amerykańskich (*Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*) i brytyjskich (*Documents on British Foreign Policy*). W wykazie publikacji źródłowych zaskakuje brak wielotomowej edycji dokumentów dotyczących prezydentury Wilsona (*The Papers of Woodrow Wilson*, vol. I–LXVIII, ed. A.S. Link) oraz woluminów wydawnictwa *Documents Diplomatiques Français* za lata 1918–1923. Autor sięgnął do stosunkowo niewielu pamiętników, wspomnień oraz dzienników polityków i dyplomatów (12 pozycji).

Nie wykorzystał m.in. wspomnień sekretarzy Departamentu Stanu: Williama J. Bryana (*The Memoirs of William Jennings Bryan*, Chicago 1925) i Roberta Lansinga (*War Memoirs of Robert Lansing, Secretary of State*, Westport 1970) oraz członków gabinetu Wilsona (D.F. Houston, *Eight Years with Wilson's Cabinet, 1913 to 1920*, vol. I–II, New York 1926; *The Cabinet Diaries of Josephus Daniels*, ed. E.D. Cronon, Lincoln 1963). Przydatne byłyby także, pominięte przez Autora, wspomnienia Herberta Hoovera (*The Memoirs of Herbert Hoover*, vol. I, *Years of Adventure, 1874–1920*, New York 1952).

Doktor habilitowany P. Olszewski w dostatecznym stopniu wykorzystał obcojęzyczną i polską literaturę naukową: opracowania syntetyczne i monografie oraz nieliczne artykuły w czasopismach naukowych (ogółem 119 pozycji). We *Wstępie* nie ocenił dotychczasowego stanu badań nad podjętym przez niego w rozprawie zagadnieniem i nie napisał, jakie tezy lub hipotezy funkcjonują w historiografii polskiej i obcej. Wymienił jedynie nazwiska autorów, podając przy niektórych w nawiasie początek tytułów prac i zdawkowo informując o ich problematyce. W wykazie literatury uderza brak nowszych opracowań, np. J.M. Cooper jr., *Woodrow Wilson: A Biography*, New York 2011; M. Kazin, *A Godly Hero: The Life of William Jennings Bryan*, New York 2007; G. Hodgson, *Woodrow Wilson's Right Hand: The Life of Colonel Edward M. House*, New Haven 2006. Autor nie zadał sobie trudu dotarcia do literatury tureckiej publikowanej w znanych mu językach – angielskim i francuskim. Warto wspomnieć, że ostatnio ukazała się książka Şuhnaza Yilmaza, profesora stosunków międzynarodowych na Koç Uniwersytecie w Stambule, zatytułowana *Turkish-American Relations, 1800–1952. Between the Stars, Stripes and the Crescent*, Routledge 2015. Brak charakterystyki i oceny wykorzystanych źródeł oraz literatury uważam za niedociągnięcie Autora w omawianej rozprawie habilitacyjnej.

Wyznaczone przez P. Olszewskiego ramy chronologiczne monografii nie budzą zastrzeżeń. Cezurą początkową jest podpisanie rozejmu w Mudros kończącego wojnę państw Ententy z Turcją 30 października 1918 r. Narrację zamyka zawarcie traktatu generalnego i traktatu o ekstradycji między Stanami Zjednoczonymi i Turcją 6 sierpnia 1923 r., który został ostatecznie odrzucony przez amerykański Senat w styczniu 1927 r. Także cezury dzielące poszczególne rozdziały i podrozdziały rozprawy są właściwe

i określają okresy polityki Waszyngtonu i mocarstw byłej Ententy wobec Turcji i Bliskiego Wschodu.

Konstrukcję obszernej, wielowątkowej rozprawy należy uznać za rozwiązanie optymalne. Praca – nie licząc *Wstępu*, *Zakończenia*, *Bibliografii*, *Indeksu osób* i sześciu map – składa się z pięciu rozdziałów podzielonych na podrozdziały napisanych w układzie chronologiczno-problemowym. *Wstęp* jest ogólnikowy i odbiega od standardów przyjętych w rozprawach naukowych. Wspomniany brak charakterystyki wykorzystanych źródeł i literatury nie jest jedynym niedociągnięciem. Nie ma tu nawet wzmianki o tym, jakimi metodami badawczymi Autor się posłużył. Z lektury rozprawy wynika, że dominuje metoda deskryptywna – wydarzenia są opisywane chronologicznie w celu ilustracji przyjętych założeń. Zastosowana została też metoda porównawcza, wykazująca, że dyplomacja Waszyngtonu kierowała się innymi założeniami i celami politycznymi wobec Turcji i Bliskiego Wschodu niż mocarstwa europejskie. Cel badawczy sprowadził Autor do jednego zagadnienia – wyjaśnienia, czy polityka Waszyngtonu wobec badanego regionu miała „samodzielny charakter”, czy też była „jedynie wypadkową polityki alianckich mocarstw” w sprawie Turcji i Bliskiego Wschodu oraz dynamiki wydarzeń na tym obszarze w latach 1918–1923 (s. 8). Pytań badawczych Autor nie sformułował.

Uważam, że we *Wstępie* należałoby zwięźle scharakteryzować Imperium Osmańskie pod względem geopolitycznym i narodowościowym jesienią 1918 r., przed podpisaniem rozejmu w Mudros, kiedy wojska tureckie stacjonowały m.in. na Zakaukaziu. Autor powinien też napisać, jaki przyjmuje zakres geopolityczny pojęcia „Bliski Wschód”, różnie definiowany przez historyków i politologów, m.in. brytyjskich i amerykańskich. Angielski termin „Near East” pojawił się w drugiej połowie XIX w. i dotyczył krajów Imperium Osmańskiego. Od początku XX w. używano także pojęcia „Middle East”, które obecnie jest najczęściej stosowane przez badaczy w aspekcie historyczno-kulturowym. W polskich opracowaniach rozumienie pojęcia „Bliski Wschód” obejmuje najczęściej Egipt, Izrael (Palestynę), Jordanię, Liban, Syrię, Iran, Irak oraz kraje Półwyspu Arabskiego (por. R. Ożarowski, *Bliski Wschód w rozważaniach pojęciowych i geograficznych*, „Gdańskie Studia Międzynarodowe” 2009, t. VII, nr 1–2; J. Zdanowski, *Historia Bliskiego Wschodu w XX wieku*, Wrocław 2010; *International Relations of the Middle East*, ed. L. Fawcett, Oxford 2013; prace te nie widnieją w wykazie literatury).

W monografii brakuje charakterystyki i porównania dyplomacji Stanów Zjednoczonych (organizacja, personalia, metody działania) w okresie prezydentury demokracji Woodrowa Wilsona i jego następcy – republikanina Warrena G. Hardinga. Rola obu prezydentów w określaniu i kształtowaniu polityki zagranicznej USA oraz ich relacje z szefami Departamentu Stanu były wszak krańcowo różne. W czasie prezydentury idealisty Wilsona, narzucającego swój punkt widzenia, kolejni szefowie Departamentu Stanu (William J. Bryan, Robert Lansing, Frank L. Polk, Bainbridge Colby) mieli niewielki wpływ na kształtowanie polityki zagranicznej. Odmienny punkt widzenia przyszłości powojennego ładu międzynarodowego był powodem dymisji Roberta Lansinga (13 lutego 1920 r.). Prezydent Harding natomiast, słabo zorientowany w sprawach międzynarodowych, praktycznie oddał inicjatywę szefowi Departamentu Stanu Charlesowi E. Hughesowi. W opiniowanej rozprawie sekretarze Departamentu Stanu i ich zastępcy bądź inni pracownicy służby dyplomatycznej lub konsularnej wymieniani są jedynie z nazwiska. Uważam, że podstawowe informacje o ich karierze można było podać w przypisach.

Rozdział I (zawierający trzy podrozdziały) ma charakter wprowadzenia do zasadniczego zagadnienia. Autor scharakteryzował politykę Stanów Zjednoczonych wobec Turcji w okresie I wojny światowej. Podkreślał, że Waszyngton bezskutecznie występował przeciwko tureckim prześladowaniom ludności ormiańskiej. Rząd popierał akcję pomocy humanitarnej dla ludności chrześcijańskiej w Turcji organizowaną przez amerykańskie organizacje charytatywne. Po przystąpieniu USA wojny po stronie Ententy w kwietniu 1917 r. Waszyngton nie wypowiedział wojny Turcji, nastąpiło jedynie zerwanie stosunków dyplomatycznych. W rozdziale II (mającym 16 podrozdziałów) przedstawione zostały projekty i działania delegacji amerykańskiej i państw byłej Ententy dotyczące Turcji i Bliskiego Wschodu w toku obrad konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 r. Autor podkreślił aktywną rolę prezydenta Woodrowa Wilsona w sprawie rozdziału mandatów w Anatolii i na Bliskim Wschodzie. Prezydent był rzecznikiem zbadania stanowiska lokalnej ludności Bliskiego Wschodu w kwestii rozdziału mandatów między zwycięskie mocarstwa pod egidą Ligi Narodów. Sugestie wysłanych w tym celu dwóch amerykańskich misji badawczych zostały zignorowane przez rządy Wielkiej Brytanii, Francji i Włoch. Rozdział III (obejmujący 10 podrozdziałów) prezentuje politykę USA i mocarstw

europejskich wobec Turcji i Bliskiego Wschodu w 1920 r. Autor wykazał, że mimo wycofania delegacji amerykańskiej z konferencji pokojowej w Paryżu w grudniu 1919 r. w Waszyngtonie nadal interesowano się ustaleniami byłych aliantów w sprawie przyszłości Turcji i Armenii. Prezydent Wilson wyraził zgodę na rolę arbitra w ustaleniu przebiegu granicy turecko-ormiańskiej. W szczegółowym wykładzie P. Olszewskiego zabrakło informacji o reakcji Waszyngtonu na podpisanie przez mocarstwa europejskie układu pokojowego z Turcją w Sèvres 10 sierpnia 1920 r. (podrozdział 3.9). W rozdziale IV (zawierającym 16 podrozdziałów) opisany został stosunek dyplomacji amerykańskiej i mocarstw europejskich do zmian politycznych w Turcji (ruch nacjonalistyczny pod wodzą Mustafy Kemala) oraz militarnych (wojna grecko-turecka) od stycznia 1921 r. do października 1922 r. Autor przedstawił również założenia polityki Białego Domu wobec obszarów Bliskiego Wschodu, które znalazły się pod zwierzchnictwem mandatowym Wielkiej Brytanii i Francji. Ostatni rozdział rozprawy (mający 10 podrozdziałów) przedstawia stosunek Waszyngtonu do obrad i ustaleń konferencji w Lozannie od listopada 1922 do lipca 1923 r. Autor wykazał, że delegacja USA, mimo roli obserwatora w negocjacjach byłych aliantów z Turcją, starała się wpływać na charakter dyskusji i podejmowane decyzje. W toczących się równolegle negocjacjach amerykańsko-tureckich osiągnięto częściowe porozumienie i podpisano w Lozannie traktat generalny i traktat o ekstradycji 6 sierpnia 1923 r.

Przyjęcie przez Autora układu chronologiczno-problemowego narracji pozwoliło ukazać etapy polityki USA i zwycięskich mocarstw europejskich wobec Turcji i Bliskiego Wschodu oraz proces przeobrażeń politycznych i społecznych, jakie dokonywały się w tym regionie. Powtórzenia są stosunkowo nieliczne. Lektura książki nie jest jednak łatwa. Umiejętność syntetycznego ujmowania wniosków wynikających z analizy kilku lub więcej dokumentów nie jest mocną stroną pracy twórczej P. Olszewskiego. Autor zawarł w rozprawie ogromny, niekiedy bardzo szczegółowy materiał informacyjny. Prezentował obszernie treść dokumentów (np. s. 297–301), co prowadziło do nadmiernej rozbudowy tekstu, a w rezultacie – przy wielowątkowej narracji – do rozmywania istoty omawianego problemu. Część szczegółów można było przenieść do przypisów, które w większości są odnośnikami do źródeł i literatury. Uważam, że niektóre fragmenty książki są zbędne, np. o waszyngtońskiej konferencji w sprawie rozbrojenia morskiego (s. 302).

Narracja jest poprawna stylistycznie. W tekście zdarzają się drobne błędy, głównie tzw. literówki, co momentami zakłóca lekturę książki. Autor używa określenia „Konwencja Ligi Narodów” (s. 100, 145, 176), podczas gdy w polskiej historiografii przyjęta jest nazwa Pakt Ligi Narodów. W całej pracy pisze „W.Th. Wilson” (Woodrow Thomas Wilson) zamiast Thomas Woodrow Wilson.

W stosunkowo obszernym *Zakończeniu* (s. 493–500) zabrakło pogłębionej refleksji na temat polityki Waszyngtonu wobec Turcji i Bliskiego Wschodu w omawianym okresie. Autor zebrał jedynie zasadnicze wnioski z poszczególnych rozdziałów. Odpowiadając na zawarte we *Wstępie* rozprawy pytanie – stanowiące zasadniczy cel badawczy rozprawy: czy polityka Waszyngtonu wobec badanego regionu miała „samodzielny charakter”, czy też była „jedynie wypadkową polityki alianckich mocarstw” w sprawie Turcji i Bliskiego Wschodu oraz wydarzeń na tym obszarze w latach 1918–1923, stwierdził, że „trudno jednoznacznie odpowiedzieć na to pytanie” (s. 500). Habilitant doszedł do wniosku, że w 1919 r., w toku obrad konferencji pokojowej w Paryżu, i podczas konferencji w Lozanie (listopad 1922 – sierpień 1923) Stany Zjednoczone „próbowały prowadzić samodzielną politykę”. Natomiast od początku 1920 r. do listopada 1922 r. aktywność dyplomacji amerykańskiej była niewielka i znalazła się pod presją inicjatyw i ustaleń mocarstw europejskich.

Mam zastrzeżenie do postawionego przez Autora pytania, czy polityka USA wobec omawianego regionu była „samodzielna”. Jest ono niefortunnie sformułowane. W całym omawianym przez P. Olszewskiego okresie Stany Zjednoczone, tak samo jak pozostałe mocarstwa, prowadziły niezależną politykę. Była to polityka swoista, odrębna od polityki mocarstw europejskich, co wynikało m.in. z formalnej pozycji USA jako państwa, które nie było z Turcją w stanie wojny, a w stosunku do mocarstw Ententy miało status państwa „stowarzyszonego”. W zależności od zaistniałych okoliczności politycznych czy militarnych w latach 1918–1923 zmieniała się forma działania amerykańskiej dyplomacji, ale troska o zabezpieczenie politycznych i gospodarczych interesów USA w Turcji i na Bliskim Wschodzie była niezmienna. Różny był tylko sposób jej realizowania w okresie prezydentury Wilsona i Hardinga. Autor nie dostrzegł i nie ocenił wątku promowania demokracji, posłannictwa amerykańskiego, które w polityce zagranicznej prezydenta Wilsona odgrywało dużą rolę. Nie bez znaczenia był też czynnik religijny

w polityce prezydenta jako prezbiterianina. Trudno więc się zgodzić z zasadniczą tezą Autora, że Stany Zjednoczone „próbowały prowadzić samodzielną politykę” lub ich polityka była „jedynie wypadkową polityki alianckich mocarstw” wobec Turcji i Bliskiego Wschodu.

Od strony edytorskiej rozprawa habilitacyjna P. Olszewskiego ma kilka braków. Nie ma streszczenia, przynajmniej w języku angielskim, co jest minimalnym wymogiem, aby książka zaistniała w międzynarodowym obiegu naukowym. Uważam, że ze względu na tematykę rozprawy powinien być opracowany indeks nazw geograficznych. Autor stosował polskie nazwy geograficzne, choć od tej zasady zdarzały się wyjątki, np. „Dedeagatch” (s. 182) zamiast Dodeagacz, „Karagatch” (s. 446) zamiast Karagacz. *Indeks osób* nie ma notek biograficznych, co uważam za pożądane wobec ich braku w przypisach, o czym wcześniej pisałem. Część nazwisk jest bez imion. Autor napisał we *Wstępie*, że nie miał „możliwości ich ustalenia” na podstawie dostępnych mu materiałów (s. 11). Jest to zaskakujące tłumaczenie wobec istnienia licznych słowników biograficznych amerykańskich, brytyjskich, francuskich i innych oraz możliwości poszukiwań w Internecie. Bez trudu ustaliłem na przykład, że Garroni, przewodniczący delegacji włoskiej na konferencji lozańskiej, nosił imiona Camillo Eugenio. Autor napisał o nim jedynie „dyplomata” (s. 364), nie wspominając, że od września 1920 r. Garroni był włoskim Wysokim Komisarzem w Konstantynopolu, a w latach 1911–1915 ambasadorem w Turcji. Bombard (s. 398), delegat Francji na konferencję w Lozannie w 1923 r., miał na imię Maurice; wcześniej był ambasadorem w Rosji (1902–1908) i w Turcji (1908–1914).

Zawarte w recenzji uwagi krytyczne nie podważają mojego przekonania o wartości merytorycznej książki P. Olszewskiego. Monografia poszerza dotychczasową wiedzę na temat polityki Stanów Zjednoczonych, a także Wielkiej Brytanii, Francji i Włoch wobec Turcji i Bliskiego Wschodu w latach 1918–1923. Praca zawiera bogaty, w większości mało znany lub nieznany do tej pory, materiał informacyjny.

ANDRZEJ M. BRZEZIŃSKI
UNIwersytet Łódzki*

* Wydział Filozoficzno-Historyczny, Instytut Historii, Katedra Historii Powszechnej Najnowszej.